

УДК 338.22.01

ВИКЛИКИ СУЧАСНИХ КОНФЛІКТІВ У КРАЇНАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

ТЕТЯНА МАЛЯРЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри загального та адміністративного менеджменту Донецького державного університету управління

У статті проаналізовані причини сучасних конфліктів у країнах, які розвиваються, простежені зміни у формах і тактиці конфліктів, особливо на прикладах конфліктів низької інтенсивності, та розроблено економічну модель локального конфлікту за володіння ресурсами між конкуруючими групами еліти.

Ключові слова: безпека, держава, еліта, конкуренція, конфлікт, модель, стратегія, реформи сектора безпеки.

Постановка проблеми. Зі стародавніх часів до сьогодні класичні конвенційні війни точаться між ієрархічно організованими арміями, які очолюються імператорами або генералами. Сучасні конфлікти мають місце в країнах зі слабкими державами, на територіях, які недостатньо контролюються та неефективно управляються центральною владою. Учасниками конфліктів є індивідууми або маси, а натхненниками - конкуруючі групи еліти.

"Війна", "конфлікт", "політика" - ці слова не часто використовуються в сучасних публікаціях із економіки. Але Вільфредо Парето писав: "Зусилля людства спрямовані на дві різних форми діяльності: або на виробництво товарів, або на захоплення товарів, вироблених іншими" [1]. Є інший спосіб досягти багатства. Конфіскація, експропріація, пограбування, з одного боку, та захист, оборона з іншого, - також є формами економічної діяльності.

Із позиції економічної теорії конфлікт є формою конкуренції. Але конфлікти поряд із економічними мають ще й політичні цілі. На відміну від конкуренції діяльність у війні є менш обмеженою правилами та законами. "Порівняння війни з торгівлею є більш точним, ніж її порівняння з мистецтвом", - уважав Карл фон Клаузевіц. "У війні, як і в торгівлі, є конфлікт інтересів та дій. Але війна є актом сили, який теоретично не має обмежень" [2].

У "Стратегії національної безпеки України" (затвердженої Указом Президента України № 105/2007) зазначається, що ключовими загрозами безпеці країни є внутрішні загрози, серед яких - посилення регіональних тенденцій, сепаратизм, локальні конфлікти, неконтрольована нелегальна міграція, посилення міжнародної організованої злочинності [3]. В аналітичних звітах та макроекономічних оглядах Кабінету Міністрів України неодноразово зазначалось, що серед факторів економічної кризи - висока експортозалежність економіки, незахищеність прав власності, значна соціальна нерівність, системне порушення соціальних та економічних прав людини. "Стратегія розвитку України у період до 2020 року", розроблена Міністерством економіки за дорученням Кабінету Міністрів України, підкреслює, що головною стратегічною проблемою є неготовність України

до адекватної відповіді на зовнішні та внутрішні проблеми в умовах постійного загострення глобальних викликів.

Необхідність розробки інституційних механізмів запобігання розвитку конфліктів в Україні на основі досліджень закономірностей поведінки потенційних учасників конфліктів та шляхів впливу економічних факторів, які формують конфліктну ситуацію, зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виклики сучасних конфліктів, особливо в країнах, що розвиваються, висвітлюються в публікаціях провідних зарубіжних учених, зокрема нобелівських лауреатів Томаса Шеллінга, Амартіі Сена, українських учених - О. С. Власюка, І. М. Ковалюка, Г. М. Перепелиці [4-8]. Дослідники підкреслюють радикальні зміни, які відбуваються у формах та стратегіях політико-економічних конфліктів, починаючи з 1945 р. до наших днів, та необхідність розробки нової концепції безпеки, яка фокусується на економічному розвитку, подоланні бідності та правах людини.

У рамках поставлених задач **мета статті** - дослідити сучасні політико-економічні конфлікти і загрози для економік та систем державного управління країн, що розвиваються; простежити зміни у формах і тактиці конфліктів; розробити економічну модель локального конфлікту за володіння ресурсами між конкуруючими групами еліти.

Виклад основного матеріалу. Із кінця двадцятого сторіччя військові експерти та представники соціальних наук обговорюють відносно нову військово-політичну концепцію, відому як "конфлікти низької інтенсивності". На відміну від традиційних концепцій конвенційних війн, цей підхід не є лише військовим за своєю суттю. Натомість, це інтегрований політико-економіко-військовий підхід, який доповнюється психологічними та дипломатичними операціями.

У навчальному посібнику для вищого командного складу, який був виданий коледжем армії США у Карслайлі, міститься таке визначення конфліктів низької інтенсивності: "Неконвенційна, локальна війна, часто навколо конкуруючих принципів та ідеологій, яка здійснюється комбінованими методами, включаючи політичні, економічні, інформаційні,

№7 (98) жовтень 2009 р.

військові" [9]. Конфлікти низької інтенсивності, як правило, мають місце в країнах, які розвиваються, із нестабільними політичними режимами та значними диспропорціями в соціально-економічному розвитку.

Відомий дослідник сучасних конфліктів Мартін Ван Кревельд зазначає, що характеристиками конфліктів низької інтенсивності є те, що вони мають місце в найбідніших країнах із економіками, які залежать від видобутку та експорту сировини. Для розв'язання конфліктів не залучаються армії, а економічні та інформаційні методи тиску переважають над військовими [10]. Очевидним фактом є нерелевантність сучасних військових сил та стратегій для упередження й вирішення конфліктів низької інтенсивності.

До конфліктів низької інтенсивності, які мали або мають місце на пострадянському просторі, належать, наприклад, конфлікти навколо нелегального видобутку ресурсів, навколо прав власності, кримінальні війни на початку 1990-х рр., діяльність скінхедів, кібертероризм, економічні війни тощо.

Провідні військові експерти визнають, що ефективними засобами протистояння глобальній військово-технологічній та економічній гегемонії однополярності будуть локальні, опосередковані атаки, асиметричні за своєю суттю та методами впливу. Концепція "асиметричної війни" з'явилась у "Національній стратегії безпеки США" в 1997 р. Зазначалось, що слабкий, але розумний ворог, який діє стратегічно, може використовувати слабкі сторони країни та завдавати їй суттєвої шкоди. "Енциклопедія національної безпеки Сполучених Штатів" містить таке визначення асиметричної тактики конфлікту: "Це тактика, яка використовується незначними силами з метою ураження специфічних слабкостей могутніх сил і включає саботаж, партизанську війну, економічні та інформаційні війни, завдання шкоди цивільним об'єктам" [11]. Особливо наголошується на зростанні загрози цивільним об'єктам унаслідок комп'ютерних атак.

Соціальні та економічні цілі, комунікації, цивільна інфраструктура є важливими та необхідними компонентами національної безпеки будь-якої країни. Цивільні системи, обладнані комп'ютерними мережами, є потенційними цілями для терористичних та комп'ютерних атак.

Прикладом руйнівного впливу комп'ютерної атаки на економіку та систему державного управління

економічно-розвинутої країни є подія травня 2007 р. в Естонії, коли від агресивного зовнішнього втручання в комп'ютерні системи країни була паралізована діяльність провідних банків, включаючи філії провідних європейських банків, комунікаційних компаній, торговельних та транспортних мереж, урядових установ та військових об'єктів. Унаслідок цього приватному сектору країни було завдано значної шкоди, яку Естонія компенсувала з державного бюджету. Економіка та система державного управління такої високотехнологічної країни, як Естонія, виявилися незахищеними від кібератак. Аналізуючи загрози своїй безпеці, пов'язані з кібертероризмом у напрямку цивільних об'єктів, уряд Естонії вніс зміни до законодавства країни, затвердивши більш жорстке покарання порушників, упровадження превентивних заходів, а НАТО прийняло рішення про заснування в Естонії Центру протидії кібертероризму. Прийнятих заходів, звичайно, недостатньо для повного захисту від кібератак. Традиційні системи оборони не в змозі протидіяти зовсім іншим, асиметричним загрозам. Організаційні структури комп'ютерних терористів утворені за мережевим принципом, усі комунікації відбуваються в мережі Інтернет анонімно, із тисяч комп'ютерів, а руйнівна стратегія ретельно планується.

Іншим прикладом політико-економічних конфліктів, розповсюджених у сучасному світі, є конфлікти навколо прав власності на ресурси. Аналіз статистичних баз даних конфліктів Світового Банку показує, що вичерпання та дефіцит ресурсів завжди призводять до ескалації конфліктів у країнах, які розвиваються. Конфлікти в країнах Африки є першими ластівками того, що чекає на світ у найближчому майбутньому. Зміни клімату, деградація земель сільськогосподарського призначення, лісів, забруднення питної води можуть спричинювати прості локальні конфлікти. Масштабні міграції, пов'язані з початком або припиненням видобутку ресурсів, викликають низку соціальних проблем. І, нарешті, дефіцит ресурсів підсилює економічне обґрунтування та політичну аргументацію на користь масштабних міжнародних конфліктів та війн.

Систематизація досліджень Світового Банку, COW, SIPRI дозволяє узагальнити причини та наслідки вичерпання ресурсів та розробити механізм ескалації периферійних конфліктів низької інтенсивності, як це показано на рисунку 1.

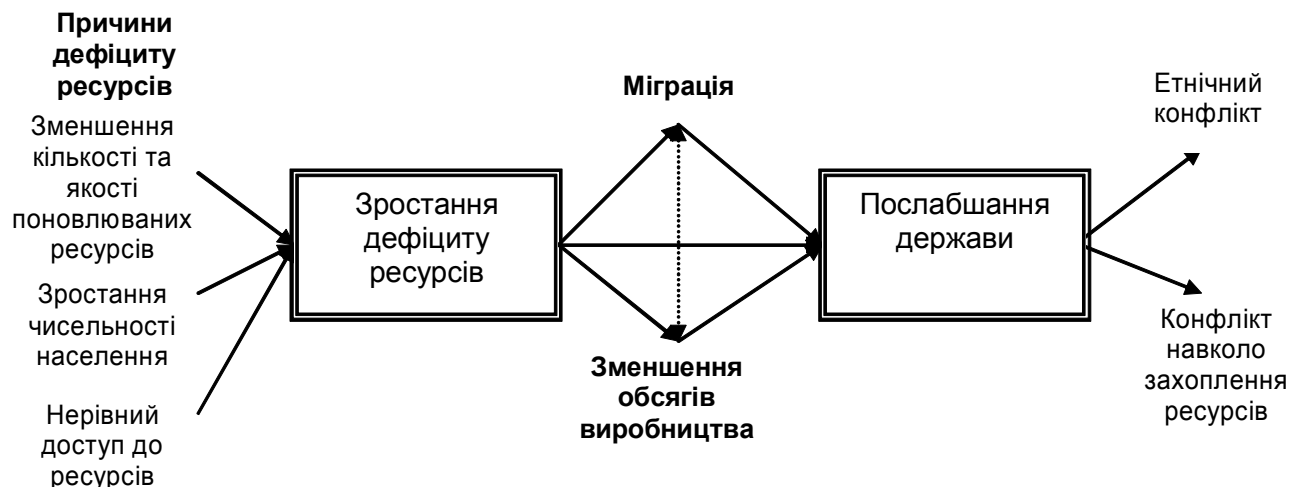

Рис. 1. Джерела та наслідки вичерпання ресурсів та механізм ескалації конфліктів

Найбільш важливим "каменем спотикання" - фактором конфлікту, пов'язаним із ресурсами, є суперечки навколо прав власності, які в умовах слабких інститутів призводять до ескалації насилля.

Найбільш перспективною гіпотезою в поясненні причин виникнення конфліктів є така: конфлікти виникають навколо права власності на ресурси, причому в умовах надлишку ресурсів частіше, ніж в умовах дефіциту. Конкуруюче бажання та можливість отримати доступ до ресурсів є корінним стимулом для конфлікту. Але попри те, що бажання/можливість отримати доступ до ресурсів (раціональні мотиви) та набути образу дискримінованих груп (емоційність) можна знайти в багатьох країнах, масштабні конфлікти виникають у випадках, коли раціональні мотиви еліти сполучаються з емоційним настроєм мас, а соціально-економічна нерівність між групами проявляється на горизонтальному рівні.

Власність є економічною категорією і відбиває суспільні відносини із приводу привласнення матеріальних благ. Право власності - це правова категорія й сукупність правових норм, які регулюють відносини власності.

З позицій багатьох теоретичних підходів права власності розглядаються як соціальні інститути, включаючи формальні закони та неформальні соціальні норми, що сукупно визначають ряд привілеїв, які отримують індивідууми внаслідок володіння певними економічними ресурсами.

Під час глибинних трансформацій соціально-економічної системи, політичної нестабільності або конфліктів самовільні соціальні практики, пряме застосування сили та конкуруюче розуміння легітимності можуть сприяти формуванню та використанню формальних і неформальних правил, що регулюють доступ до ресурсів на користь певних індивідуумів або груп. Правила та процеси формування та реалізації права власності на ресурси є вагомою рушійною силою, яка спричиняє конфлікти та сприяє ескалації насилля.

Названі нижче конфліктні ситуації систематично виникають навколо прав власності в Україні й можуть призвести до масштабних конфліктів:

- 1) примусове відчуження нерухомого майна;
- 2) обмеження щодо продажу землі сільськогосподарського призначення;
- 3) "рейдерство", тобто незаконне чи силове захоплення підприємств з подальшим узаконенням захопленої власності;
- 4) самозахоплення землі;
- 5) невиконання судових рішень щодо сплати коштів чи повернення у власність певного майна в справах, де боржником є органи державної влади або державні підприємства чи установи.

Стабільність та впевненість у праві власності є одним із фундаментальних принципів економічної безпеки держави. Зовнішні та внутрішні фактори, наприклад, зміни в етнічній та класовій композиції суспільства знаходять своє відображення в системі прав власності. Нехтування соціальним контрактом навколо прав власності може утворити передумови для зростання напруги між етнічними, етнолінгвістичними та релігійними групами.

Для розробки економічної моделі конфлікту між двома групами еліти розглянемо гіпотетичну територію, на якій центральна влада є відносно слабкою, а локальні еліти достатньо сильними. Індивідуальні виробники організовані та захищені елітою, яка отримує частку від прибутку виробників, що дорівнює $\alpha \in (0,1)$. Якщо кількість виробників у регіоні P , загальний прибуток, який отримує еліта, - αP . Крім прибутку від виробництва, регіон отримує ренту від видобутку натуральних ресурсів та кошти, які надають міжнародні організації тощо. Розмір цієї ренти Z . Еліта кількістю E конкурує за ренту та прибуток від виробництва з використанням сили, яка визначається кількістю найманців, на утримання яких витрачаються кошти $C \in (0,1)$. Для відображення характеристики локалізації уявімо, що еліта розташована по колу і кожний представник має два конкуренти. Ця модель розташування була запропонована провідними дослідниками конфліктної поведінки Дж. Хіршлейфером та Г. Туллоком [12].

Рента та інший прибуток також розташовані по колу. Рента $(Z + \alpha P) \div E$ повинна бути поділена між кожною парою конкуруючої еліти. Частка прибутку, яку отримує конкуруюча еліта E внаслідок нападу на сусіда $E-1$ визначається "функцією успіху в конкуренції", як це визначив Нобелівський лауреат Томас Шеллінг [4]. У випадку, який розглядається, функція успіху $n^e_{e-1} \div (n^e_{e-1} + n^{e-1}_e)$, де n - кількість найманців.

Математичне очікування виграшу для конкурентів визначається так:

$$F^e_{\psi} = (n^e_{e-1} \div (n^e_{e-1} + n^{e-1}_e))(Z + \alpha P) \div E - Cn^e_{e-1} + (n^e_{e-1} \div (n^e_{e-1} + n^{e-1}_e))(Z + \alpha P) \div E - Cn^e_{e+1}$$

Відповідно до особливої функції, яку ми використовуємо, половина прибутку дістається еліті, а половина витрачається на сплату найманцям. Але конкуренція, яка має форму конфлікту, не додає нічого до виробництва, а конфліктуюча еліта та її прихильники відіграють паразитуючу роль, споживаючи прибуток від виробництва для війни. Підвищення ренти в умовах локалізованого конфлікту підвищує інтенсивність конкуренції-конфлікту. Це призводить до залучення нових бійців та відволікання населення від виробництва, що зменшує валовий продукт регіону.

Етнічність є зрозумілим аргументом, який обґрунтовує право доступу певних груп до ресурсів та необхідність виключення інших. Етнічний капітал є ресурсом для політичної мобілізації мас та фактором посилення впливу на них.

Наприклад, у конфліктах навколо права власності на землю в АР Крим мобілізація протестних груп кримськотатарського населення відбувається під етнічними/релігійними гаслами; практикуються акції протесту, учинення безладу, залучення міжнародних правозахисних організацій до переговорів із владою.

Розвитку конфліктів навколо права власності в Криму сприяє недосконалість законодавства, інституціональної структури, а в багатьох випадках грубе порушення чинного законодавства, яке регламентує права власності та забезпечує економічні права людини.

Ситуаційний аналіз конфліктів доводить, що протиріччя, які виникають навколо права власності в мультиетнічних суспільствах, у багатьох випадках мають вигляд етнічних конфліктів. Не є винятком і конфлікти в Криму.

Дослідження конфліктів низької інтенсивності, які мають місце в Україні, як і заходи щодо запобігання насиллю, має базуватись на політико-економічному, а не військовому підході. Для розв'язання та уникнення конфліктних ситуацій необхідно дати відповіді на два основних запитання: (1) які стратегії економічної та соціальної політики повинні бути реалізовані в довгостроковому періоді для того, щоб зменшити вразливість країни до зовнішніх та внутрішніх викликів та ризиків? (2) які термінові заходи мають бути втілені для зупинення ескалації насилля на різних стадіях розвитку конфлікту?

Стратегія національної безпеки України та її розділи, присвячені економічній безпеці, повинні обґрунтувати середньострокові та довгострокові заходи державної політики запобігання конфліктам. Зменшення структурних диспропорцій, нерівності та соціального виключення є довгостроковими заходами економічної політики. Середньострокові заходи, як правило, включають впровадження систем моніторингу прав людини, зміни в Конституції щодо розподілу влади між окремими рівнями та гілками влади.

Таким чином, на основі досліджень можна зробити **висновки**.

1. Виклики сучасних політико-економічних конфліктів для країн, які розвиваються, полягають, з одного боку, у поширенні нових форм конфліктів, таких як асиметричні конфлікти та конфлікти низької інтенсивності, локальних, але численних війн, радикалізації насилля, у використанні постіндустріальних технологій для ураження суперника, а з іншого боку - у неефективності системи безпеки, поглибленні соціально-економічної нерівності, системної дискримінації та порушенні прав людини, слабких інститутах держави, провалі економічних реформ. В Україні наявність цих факторів призводить до формування складної ситуації численних локальних політико-економічних конфліктів. Система безпеки нашої країни є нерелевантною й неефективною для запобігання подібним конфліктам та їх вирішення.

2. Основними напрямками трансформації конфліктів та війн (конфліктів за участю держави) є: вимирання класичних конвенційних війн, поширення конфліктів низької інтенсивності; нові конфлікти відбуваються в "неспроможних" державах на тлі економічного падіння, поглиблення соціальної нерівності, порушення прав людини; етнічні та релігійні конфлікти відбуваються частіше, ніж ідеологічні кон-

флікти; частка жертв серед цивільного населення значно підвищилась, а цивільні об'єкти є частими цілями атак.

3. Пріоритетні економічні інтереси України та комплексні проблеми безпеки країни (системна економічна криза та її наслідки - зростання бідності, безробіття, порушення прав людини, особливо соціальних та економічних прав, зростання соціальної напруги всередині країни) повинні стимулювати українську науку до переосмислення концепцій безпеки й розробки інноваційних міждисциплінарних підходів на основі синтезу економічної науки та класичних наукових шкіл безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Pareto V. L'etat actuel de l'italie / V. Pareto // Libre Echangisme, Protectionnisme at socialisme. Recual d'articles. - Geneve : Librairie Droz. - p. 277-295.
2. Клаузевиц К. фон. О войне / Карл фон Клаузевиц. - М. : Эксмо, 2007. - 628 с.
3. Указ Президента України "Про Стратегію національної безпеки України" від 12 лютого 2007 р. № 105/2007 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Шеллинг Томас. Стратегия конфликта / Томас Шеллинг ; [перевод с англ. Т. Даниловой / под. ред. Ю. Кузнецова, К. Сонина]. - М. : ИРИСЗН, 2007. - 366 с.
5. Amartya Sen. Identity and Violence: The Illusion of Destiny (Issues of Our Time) / Amartya Sen. - New York : W. W. Norton, 2006. - 224 p.
6. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк. - К., 2008. - 48 с. - (Нац. ін.-т пробл. міжнар. Безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України).
7. Коваль І. М. Сучасні західні дослідження міжнародних конфліктів / І. М. Коваль // Вісник ОНУ (Серія "Соціологія і політичні науки"). - 2008. - Т. 13. - Вип. 3. - С. 143-150.
8. Перепелиця Г. М. Воєнна безпека України на межі тисячоліть / Г. М. Перепелиця. - К. : Стилос, 2002. - 313 с.
9. United States Army War College organization and functions manual / U. S. Army War College [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.carlisle.army.mil/>.
10. Кревельд Мартин Ван. Трансформация войны / Мартин ван Кревельд. - М. : Альпина-бизнес букс, 2006. - 344 с.
11. Samuels Richard J. Encyclopedia of United States National Security / Richard J. Samuels. - SAGE publications, Inc, 2006. - 936 p.
12. Hirschleifer J. The Macrotechnology of Conflict / J. Hirschleifer // Journal of Political Economy. - 2000. - 103(1). - p. 27-52.

T. Malyarenko

SETTINGS AT MODERN VARIANCES IN COUNTRIES WHICH DEVELOP

This article analyzes the challenges of contemporary conflicts in developing countries . It discusses the changing forms of, and tactics employed by combatants in, conflicts and proposes an economic model to explain local conflict as generated by conflicting property claims of competing elites.

Key words: safety, state, elite, competition, conflict, model, strategy, reforms of sector of safety.

© Т. Маляренко

Надійшла до редакції 05.08.2009

№7 (98) жовтень 2009 р.